

Ádám Zsófia

EGYENES KASZA – PARASZTOK A 20. SZÁZAD FORRADALMAIBAN

ERIC WOLF: *PEASANT WARS OF THE TWENTIETH CENTURY*
(UNIVERSITY OF OKLAHOMA PRESS, 1999)

A következő recenzió segít elképzelni, hogy mi történik akkor, amikor egy társadalomban az élelem-önrendelkezés feltételei radikálisan ellehetetlenülnek, és ez súlyos társadalmi feszültségekhez vezet. A könyv, amelyről szó lesz, végigvezet minket azon a folyamaton, ahogyan az elsősorban saját létfenntartására termelő paraszti réteg a hűbéri kötelek alól „felszabadítva” a piacgazdaság betörésével egy új típusú elnyomásba kerül, majd ez ellen fellázad. A tőkés termelési viszonyok megjelenésével a paraszti társadalom az addig is csak alárendelt és viszonylagos reprodukív autonómiájának más területei mellett az élelem-önrendelkezését is elveszítette, és éppen ez volt az, ami a radikális politikai cselekvés felé terelte őket. A „felszabadítása” után a maga által művelt földjét megvásárolni nem tudó, így más iparágakba vagy monokultúrás nagybirtokokon bérmunkába kényszerülő paraszt kiszolgáltatottsága olyan tapasztalat, mely a mai neoliberais kapitalizmusban ismerősebb lehet, mint valaha.

Eric Wolf a 20. század kiemelkedő tudósaként azon dolgozott, hogy az antropológia területén marxista elemzési szempontokat érvényesítsen. Témája legtöbb esetben a parasztság, illetve az európai történelemből kiírt (fél)perifériás társadalmak, mint például Latin-Amerika. A történelem nélkülinek tekintett társadalmak belső viszonyainak, mítoszainak, értékeinek kontextus nélküli vizsgálatai helyett arra törekedett, hogy bemutassa, hogy (fél)perifériás – adott esetben nem is kapitalista – társadalmi berendezkedések hogyan

illeszkednek a globális történeti rendszerekbe és folyamatokba. Az itt röviden összefoglalt kötetében Mexikó, Oroszország, Kína, Vietnám, Algéria és Kuba paraszti társadalmait vizsgálva mutatja be azt a kedvezőtlen és erőszakos gazdasági, társadalmi és kulturális hatást, amit a kapitalizmus betörése okozott a helyi társadalmakban. Wolf azonban nemcsak a kizsákmányolás történetét írja meg, hanem azt is, hogy ez hogyan terelte a parasztságot a forradalmi cselekvés útjára a 20. században.

De egyáltalán kit is nevezhetünk parasztnak? A paraszti társadalom nem azonos a primitív társadalommal: előbbi alárendeltje a felsőbbrendű állam által szabott feltételeknek, utóbbi nem. Másrészt Wolf definíciója szerint a parasztsághoz a vidéki lakosságnak az a része tartozik, amely legalább részben földművelésből él. Közülük is csak azokat sorolja a paraszt kategóriájába, akik nem bérmunkában, hanem autonóm módon termelnek, azaz maguk határozzák meg a művelés menetét, függetlenül attól, hogy földtulajdonosok vagy bérlők, vagy olyanok, akik a földbirtokosnak a termény egy részét beszolgáltatják. A paraszt nem azonos a farmerrel. Előbbi célja a megélhetés és a státusz egy szűk társadalmi csoporton belül, a piac az ő számára csak korlátozottan jelent előnyt, alapvetően veszélyezteteti a megélhetési forrásait, csak a meg nem termelt javakat értékesíti. Bár Wolf más munkáiban hangsúlyozza, hogy nem csak a parasztság, hanem minden, nem közvetlen kapitalista társadalomszervezési forma be van ágyazva a globális kapitalizmusba, a farmer közvetlen módon is a piac szerves része és egy szélesebb társadalmi hálózat játékszabályai szerint alakítja ki státuszát, azt állít elő, amit a legprofitábilisabbnak lát, innovál a profit maximalizálása érdekében.

Az antropológus szerző tereptapasztalatai alapján igyekszik tovább differenciálni a parasztság fogalmát a belső viszonyok – vagyis a tulajdon, a piachoz való viszony, vagy épp a kommunikációs rendszerek szempontjai – alapján. A fenti különbségtetelekre való érzékenység komplexebb válaszokat tesz lehetővé a parasztság forradalmi mozgalmakban való részvételét illetően. Ehhez hasonlóan, a mikro-szociológiai érzékenységgel elsősorban az egyedi, helyi viszonyok felől határozza meg a parasztság mozgalmi részvételét, és nem kizárólag a globális és nemzetállami folyamatokból vezeti le azokat. Ez annál is fontosabb, mivel a lokális és regionális körülmények,

a helyi gazdasági helyzet függvényében jelentős különbségek figyelhetők meg a parasztság politikai mobilizációjában.

Talán a legfontosabb módszertani elköteleződés, hogy az elemzés külön figyelmet szentel az olyan közvetítő szereplőknek, mint a földbirtokosok, kereskedők, politikai és egyházi vezetők, akik a parasztság és a társadalom szélesebb rétegei között közvetítenek, és akik becsatornázzák őket a piac és a politikai hálózatok elitjeibe. A parasztság társadalmi, gazdasági, politikai mobilizációjának előmozdítása olyan mély, strukturális beavatkozás, ami sok különböző csoporttal való kapcsolatfelvételt tesz szükségessé, és aminek a sikere számos tényezőn múlik. A parasztság alapvető élménye az igazságtalanság, ugyanakkor a külső személyek és megoldások felé bizalmatlan. Fontos ezért azt is elemzés tárgyává tenni, hogy ki, mit és hogyan kommunikál, amivel a réteget radikális politikai cselekvés felé képes eltolni. Itt érdemes kiemelni azt is, hogy Wolf könyve az osztályelmélet eszköztárát mozgósítja a társadalmi viszonyok leírásához: az ok-okozati viszonyok és folyamatok mélyebb megértése érdekében vizsgálja a parasztmozgalmakkal viszonyban álló aktorok osztályhelyzetét, és azt, hogy mely osztályok hogyan lépnek kapcsolatba a parasztsággal, kik szövetségeseik és kik ellenségeik, milyen hatalmi viszonyok vannak köztük. Az antropológiai vizsgálat igyekszik a legteljesebben feltárni a társadalmi mintázatokat és bemutatni, hogy melyek hatottak ösztönzőleg a parasztság politikai radikalizálódására. Emellett a kötet kiemelten foglalkozik azzal is, hogy a parasztforradalmak és lázadások hogyan hatottak vissza magának a parasztságnak a szerkezetére.

A könyvet alkotó hat történeti esettanulmány mindegyike a 20. század egy-egy jelentős parasztforradalmát mutatja be. Az egyes fejezetek jelentős részét a fókuszba állított forradalmak tágabb társadalmi, gazdasági, illetve szűkebb mikroszociológiai kontextusának történeti elemzése teszi ki, illetve a forradalmakat megelőző és előkészítő radikális politikai szerveződések leírása.

A hat parasztháború közös történelmi tapasztalata a globális piacgazdaság erőszakos betörése a helyi társadalmakba. A kapitalista termelési mód értelemszerűen nem pusztán a gazdasági rendet alakította át, de azzal együtt a társadalmi rendszereket és személyes szinten az életkörülményeket is. A föld és a munka áruvá tételével párhuzamosan

tönkretette az élet újratermelésének hagyományos helyi formáit, megszüntetve ezzel a közösségek relatív autonómiáját saját fenntartásuk felett, és az egyéneket szinte teljesen kiszolgáltatotta a piacnak. A parasztság kizsákmányolása természetesen nem a kapitalizmus találmánya volt, bármilyen rendszert váltott is fel a világon a kapitalizmus, bizonyos, hogy az is a parasztok munkájának elsajátított gyümölcséből épült. Ugyanakkor a kapitalizmus megjelenése előtt a társadalmi egyensúlyt az biztosította, hogy a parasztok által megtermelt többletnek az uralkodókra történő átruházásáért cserébe a földművesek minimális létbiztonságra számíthattak. A mexikói indiánok, az orosz és a vietnámi parasztok esetében a föld – még ha különböző formákban is – a falu közösségének a tulajdonában állt, az algír parasztok számára a törzs vagy a bejhez (a helyi elithez) fűződő politikai jó viszony biztosított hozzáférést a földhöz. Bár Kínában a kapitalizmus betörése előtt is hagyománya volt a földdel való kereskedésnek, azt mégsem tekintették árunak, hanem családi örökségnek számított. (Egyedül a kubai társadalomban, az ültetvényes telepeken bírt a föld már eleve árujelleggel.) A falu, a törzs, a család: ezek a társadalmi egységek nemcsak a földet mint erőforrást, de egy bizonyos fokú, hierarchikusan felépülő reprodukív autonómiát is birtokoltak és biztosítottak a parasztság számára. A kapitalista termelési mód betörésével nemcsak a közjavakhoz való hozzáférés lehetetlenült el, de felbomlottak azok a társadalmi struktúrák is, amelyben a közösség tagjai egymást segíteni tudták.

Hasonló módon lehetetlenültek el az önfenntartás eszközei azáltal, hogy a gyarmatosító vagy helyi nagytőkés hatalmak az általuk elsajátított földeken olcsó bérmunkában megtermelt árut nyomott áron exportra értékesítették, a belkereskedelemben viszont jóval magasabb áron adták el. Így például Kínában a hagyományos gasztronómiában domináns rizs egy főre kalkulált szükségletének pusztán ötödét engedhette meg magának egy átlagos paraszt. A közjóság elsajátítása különböző módokon történt az egyes országokban. Mexikóban és Algériában az őslakosokat fosztották meg erőszakkal földjeiktől, Kínában új területeket gyarmatosítottak és vontak termelés alá. Oroszországban a legelőkhöz, erdőkhöz és szántóföldekhez, Mexikóban, Algériában és Vietnamban a közös földekhez, Kínában a közmagtárakhoz való hozzáférést szüntette meg a föld, a termény és a munka áruvá válása.

A bemutatott történelmi folyamatok mindegyikében fontos szerepet játszik, hogy a birtokszerkezet és a tulajdonviszonyok átalakítása erősen kötődött az új típusú munkaerőigényekhez. A mexikói liberalizáció és adósságválság, Oroszországban a földreform és a jobbágyság felszabadítása, Kínában a fokozatos földkoncentráció egyben ahhoz is hozzájárult, hogy kialakuljon egy olyan önfenntartásra képtelen tartaléksereg, mely akár az új nagytőkés réteg birtokai, akár a betörő ipar számára olcsó munkaerőt biztosít, ha kell. Ez a réteg más falvakba vagy a városokba kényszerült, és sok esetben teljesen új típusú életet kényszerültek élni, a munkalehetőségek és a szezon szerint országon belül migrálva. Ez egy, a forradalmak számára kedvező jelenséget is kitermelt, ezek a mobil munkások ugyanis a városokban szocialistákkal, progresszív értelmiségiekkel, szakszervezetekkel érintkezve politikai öntudatra, osztálytudatra ébredve sokszor fontos elemei voltak a saját eredeti közösségeik megszervezésének. Ennek jó példái a 19. század végi Magyarországon az országon belül sokat mozgó kubikosok tevékenysége nyomán kisarjadt agrárszocialista mozgalmak (a témáról a lapszámban Barta L. Tamás tanulmányában lehet bővebben olvasni).

A paraszti réteggel a forradalmak idején osztálykoalícióra lépő közvetítő szereplők jellemzői szintén országonként eltérőek. Van azonban két meghatározó jellegzetességük, ami minden esetben közös. Egyrészt jellemzően azért álltak a forradalmak élére, mert valamilyen formában kiszorultak a fennálló hegemon blokkból, és az elitek már nem kínáltak számukra megfelelő pozíciót. Másrészt fontos megállapítani azt is, hogy azokban az esetekben volt sikeres a működésük, amikor a megfelelő politikai pillanatban rendelkezésre álltak olyan intézményeik, amelyekre építeni tudtak. Ezek sok esetben a helyi közösségekben szerves titkos társaságok voltak, mint például Oroszországban a decembristák, Kínában pedig a Fehér Lótusz társasága, melyekben az értelmiségieken kívül munkás és paraszti származású tagok is megtalálhatóak voltak. Ott tudtak sikerrel mobilizálni, ahol a helyi közösségekben valamilyen formában meghatározó, hiteles képviselőik voltak, legyen az a helyi tanár vagy pap, más esetben az ott élő, onnan származó munkás vagy paraszt. A mélyszervező munkának köszönhetően beágyazott mozgalmak rezonálni tudtak a helyi ügyekre, ugyanakkor összehangolt folyamatokat voltak képesek elindítani a politika magasabb szintjein is.

Összefoglalva tehát az elmondottakat, két dolgot érdemes kiemelni. A jövőben várhatóan egyre súlyosbodó élelmezési válság, a kapitalizmus minden életterületet bekebelező totalitása, a soha nem látott földkoncentráció, a gazdák kiszolgáltatott helyzete, a vidék súlyos elszegényedése, a klímaválság és ehhez hasonló folyamatok közepette némi reményt is adhat a gondolat, hogy legtöbb esetben éppen az jelenti a forradalmi pillanatot a parasztság számára, amikor a hagyományos intézményi feltételek már nem garantálják számára a kockázatainak és költségeinek kiküszöbölését, viszont a piacra sem tud kedvezően belépni. A másik előremutató tanulsága a könyvnek az, hogy a forradalmi pillanatot azok a társadalmi mozgalmak tudták egy tágabb, már nemcsak a parasztságot, de a társadalom egészét érintő és mozgósító átalakulásra használni, amelyek egyrészt rendelkeztek a szükséges hálózattal és infrastruktúrával, másrészt beágyazottak voltak a helyi közösségekbe is.